

بازکاوی معناشناختی و تحلیل گستره مفهومی غیبت در آموزه مهدویت

خدا مراد سلیمیان^۱

چکیده

پژوهش حاضر با هدف واکاوی و تحلیل معناشناختی مفهوم غیبت در مهدویت و با تمرکز بر احادیث پیشوایان معصوم علیهم السلام صورت پذیرفته است. فراوانی و تنوع احادیث مرتبط با غیبت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف و تفاسیر گوناگون ارائه شده، به شکل‌گیری برداشت‌های ناهمگونی از معنای غیبت منجر گردیده است. این اختلاف دیدگاه‌ها، این پرسش بنیادین را پیش روی پژوهشگر قرار می‌دهد: مراد معصومان علیهم السلام از کاربرد واژه «غیبت» در توصیف دوره‌ای از حیات حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف چه بوده است؟ این مقاله، با اتخاذ رویکردی توصیفی - تحلیلی و انتقادی، به بررسی و تحلیل جامع احادیث مرتبط با مفهوم غیبت می‌پردازد. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که غیبت حضرت، بر خلاف تفسیرهای محدودکننده آن به صرف «پنهان بودن جسم» یا «پنهان بودن عنوان»، مفهومی چندوجهی و پویاست که بر اساس مقتضیات و شرایط گوناگون، اشکال متفاوتی به خود می‌گیرد. در اوضاع تهدید جدی جان حضرت، غیبت به معنای ناپیدایی کامل و به مشیت الهی محقق می‌شود؛ در حالی که در وضعیت امن‌تر، غیبت به شکل ناشناسی و عدم اشتهار بروز می‌یابد. یکسان انگاشتن این دو شکل از غیبت در همه شرایط، با توجه به روایات موجود، قابل دفاع نیست. این پژوهش، با ارائه تحلیلی نو و جامع از مفهوم غیبت، گامی به منظور رفع ابهامات و تبیین دقیق‌تر این مفهوم کلیدی در اندیشه مهدویت برمی‌دارد.

واژگان کلیدی: غیبت، مهدویت، معناشناسی، روایات، امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف.

مقدمه

مفهوم غیبت، به عنوان یکی از محوری‌ترین مباحث در اندیشه مهدویت، همواره مورد توجه متفکران و پژوهشگران اسلامی بوده است. اعتقاد به وجود امام غایب و انتظار ظهور او، نقش بسزایی در حفظ امید و پویایی جامعه شیعی ایفا کرده است. با این حال، فهم دقیق و جامع از معنای غیبت، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا هرگونه تفسیر نادرست می‌تواند به برداشت‌های انحرافی و آسیب‌زا منجر شود.

فراوانی روایات مرتبط با غیبت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف و پاسخ‌های متفاوت ارائه شده در آن‌ها، چالش‌های متعددی را در مسیر فهم این مفهوم ایجاد کرده است. برخی از روایات، غیبت را به معنای پنهانی جسم امام تفسیر می‌کنند؛ در حالی که برخی دیگر، بر پنهان بودن عنوان و منزلت ایشان تأکید دارند. این تفاوت دیدگاه‌ها، پرسش‌های اساسی را در خصوص ماهیت و ابعاد غیبت مطرح می‌سازد.

با توجه به تنوع روایات مرتبط با غیبت، پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که منظور معصومان عجل الله تعالی فرجه الشریف از کاربرد واژه «غیبت» در توصیف دوره‌ای از زندگی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف چه بوده است؟ به عبارت دیگر، آیا غیبت، صرفاً به معنای پنهانی جسم یا عنوان امام است، یا مفهومی چندوجهی و متغیر را در بر می‌گیرد؟

این مقاله، با اتخاذ رویکردی توصیفی - تحلیلی و انتقادی، به بررسی و تحلیل طیف گسترده‌ای از روایات مرتبط با مفهوم غیبت می‌پردازد. در این زمینه، ابتدا به گردآوری و دسته‌بندی روایات مرتبط با موضوع پرداخته شده و سپس، با استفاده از ابزارهای تحلیل معناشناختی، به بررسی مفاهیم و مضامین موجود در روایات پرداخته می‌شود. در نهایت، با ارائه تفسیری جامع و نواز مفهوم غیبت، به پرسش اصلی پژوهش پاسخ داده می‌شود.

تأکید می‌شود در منظومه معارف مهدوی، واژه «غیبت» به مثابه رکنی بنیادین، نقشی بی‌بدیل در فهم ژرف و فراگیر این منظومه ایفا می‌کند. این واژه، با اشاره به طولانی‌ترین فصل حیات حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، از جایگاهی بس والا برخوردار است.

اهمیت غیبت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در گستردگی روایات منقول از معصومان عجل الله تعالی فرجه الشریف هویداست، تا آنجا که شمار این روایات در هم‌سنجی با سایر موضوعات مهدوی، فزونی چشمگیری دارد.

این امر سبب شده تا ترکیب «صاحب الغیبه» به عنوان لقبی برجسته برای آن حضرت تثبیت گردد (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۲۳).

در احادیث مرتبط با غیبت، این واژه و مشتقات آن، همواره در کلام پیشوایان معصوم علیهم السلام بازتاب داشته و مورد عنایت قرار گرفته است. این وفور کاربرد، گواه روشنی بر جایگاه والای این مفهوم در اندیشه معصومان علیهم السلام است.

افزون بر سخنان معصومان علیهم السلام و اندیشمندان شیعه، آثاری در تبیین مفهوم و کاربرت غیبت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف پدید آمده است. اگرچه اثری جامع که بر پایه روایات، به صورت مستقل به این موضوع پرداخته باشد، وجود ندارد؛ در برخی کتاب‌ها و مقالات، به این مفهوم اشاراتی شده است. از جمله این آثار می‌توان به کتاب‌های «تاریخ الغیبة الصغری» (صدر، ۱۴۱۲) و «تاریخ الغیبة الكبرى» (صدر، ۱۹۹۲)، اثر سید محمد صدر، و کتاب «در انتظار ققنوس» (عمیدی: ۱۳۸۷)، نوشته ثامر هاشم حبیب العمیدی اشاره کرد.

در میان مقالات نیز، نزدیک‌ترین نوشته‌ها عبارتند از:

مقاله «تأملی نو در مفهوم غیبت امام دوازدهم عجل الله تعالی فرجه الشريف»، نوشته محسن رحیمی جعفری (رحیمی جعفری، ۱۴۰۲):

مقاله «بن‌مایه‌های غیبت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشريف در روایات»، نوشته مهدی غلامعلی (غلامعلی، ۱۳۸۸):

مقاله «پژوهشی در باب غیبت امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف»، نوشته ابوالصلاح حلبی، ترجمه بهروز بیک علیزاده (حلبی: ۱۳۸۵):

مقاله «درآمدی بر ولادت و غیبت امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف»، نوشته محمد مهدی آصفی (آصفی: ۱۳۸۱):

مقاله «درآمدی بر غیبت نگاری»، نوشته مهدی غلامعلی (غلامعلی: ۱۳۸۶):

مقاله «واکاوی تاریخی مفاهیم معناشناختی دوره غیبت صغرا»، نوشته مجید احمدی کچایی (احمدی کچایی: ۱۳۹۴)؛ با این حال، غالب این آثار، به اجمال و در حد تعریف اصطلاحی غیبت پرداخته‌اند.

در مقابل، این نوشتار با بررسی تفصیلی ده‌ها حدیث، تلاش می‌کند تا نکات بدیعی را در این

زمینه روشن سازد.

معناشناسی غیبت در معارف مهدوی

واژه «غیبت» در منظومه معارف مهدوی، فراتر از معنای لغوی خود، مفهومی کلیدی و بنیادین را در بر می‌گیرد که فهم آن، برای درک صحیح این منظومه ضروری است. این پژوهش، با بررسی معناشناسی واژه «غیبت» از منظر لغوی و اصطلاحی، و نیز منبع‌شناسی آن، به تبیین ابعاد گوناگون این مفهوم می‌پردازد.

معناشناسی لغوی

از دیدگاه لغت، «غیبت» اسم مصدر از ریشه سه حرفی «غ-ی-ب» است. معنای اصلی آن ناپدید شدن و پنهان ماندن از دیدگان است (فراهیدی، ۱۴۰۹: ج ۴، ص ۵۰۳؛ جوهری، ۱۴۰۴: ج ۱، ص ۱۹۶ و ابن منظور، ۱۴۰۸: ج ۱، ص ۶۵۴). این واژه نخست در توصیف پنهان شدن اجرام آسمانی همچون خورشید، ماه و ستارگان به کار می‌رفته است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ص ۶۱۵) و همچنین، می‌تواند به معنای پوشش و پرده پوشی باشد (ابن فارس، ۱۴۰۴: ج ۴، ص ۴۱۴). اگرچه واژه «غیبت» به طور مستقیم در قرآن نیامده؛ ریشه «غیب» و مشتقات آن در حدود ۶۰ آیه به کار رفته است (نمونه‌ها: بقره: ۳؛ هود: ۴۹؛ ملک: ۱۲؛ انبیاء: ۴۹؛ یس: ۱۱ و مائده: ۹۴).

معناشناسی اصطلاحی

معنای اصطلاحی «غیبت» در معارف مهدوی، به بررسی فراوان احادیث و روایات معصومان علیهم‌السلام نیازمند است (که در ادامه به آن خواهیم پرداخت). به اختصار، می‌توان آن را به ویژگی ممتد از حیات حضرت مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف اطلاق کرد که از سال ۲۶۰ هجری آغاز شده است و تا ظهور ادامه دارد. در این دوره، به اراده الهی، شخص یا شخصیت حضرت مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف برای مردم پنهان می‌ماند. بنابراین، در اصطلاح مهدویت، غیبت به پنهان‌زیستی امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف از سال ۲۶۰ هجری تاکنون اطلاق می‌شود (سلیمیان، ۱۴۰۳: ص ۳۱۵، مدخل غیبت). استفاده از این واژه و مشتقات آن در روایات، به موضوعات و مباحث گسترده‌ای اشاره

دارد که بررسی معناشناختی و تحلیل دامنه کاربرد مفهومی آن در سخنان معصومان علیهم السلام هدف اصلی این نوشتار است.

منبع‌شناسی غیبت / غیبت‌نگاری

علاوه بر معصومان علیهم السلام، یاران آن‌ها، اندیشمندان و دانشمندان شیعه نیز به دوران غیبت و واژگان مرتبط با آن اهتمام ویژه‌ای داشته‌اند. این اهتمام، در نقل روایات و تألیف آثار پرشمار در این زمینه مشهود است. این پدیده، که با عنوان «غیبت‌نگاری» شناخته می‌شود، از آغاز بحث غیبت تاکنون ادامه داشته است (صفری فروشانی و احمدی کچایی، ۱۳۹۲: ص ۶۱-۸۶).

از جمله آثار برجسته در این زمینه می‌توان به کتابی چون الغیبه نعمانی، کمال‌الدین و تمام‌النعمه شیخ صدوق، الغیبه شیخ طوسی، الفصول العشره فی الغیبه و چهار رساله دیگر در باب غیبت از شیخ مفید، و همچنین المقنع سید مرتضی اشاره کرد. بسیاری از این آثار، با هدف رفع ابهامات و پرسش‌های جامعه شیعه در باب غیبت نگاشته شده‌اند.

شایان ذکر است که همه آثار مرتبط با غیبت، از سوی شیعیان امامی و در باب غیبت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف نبوده است. برخی گروه‌ها مانند واقفی‌ها نیز آثاری در این زمینه نوشته‌اند (نجاشی، ۱۳۶۵: ص ۶۵). اما سهم غیبت‌نگاری امامیه در این میان، بسیار چشمگیر است، به‌ویژه در پنج قرن اول، که نشان از اهتمام معصومان علیهم السلام و دانشمندان شیعه به این موضوع دارد.

برخی از پژوهشگران معاصر، با اشاره به بیان سر بسته و رمزی مسئله غیبت در قرن اول، به نقش امامان باقر و صادق علیهم السلام در معرفی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف و مباحث مربوط به ایشان اشاره می‌کند. وی همچنین، به تأثیر زندان امام کاظم علیه السلام بر آشنایی شیعیان با مفهوم غیبت و بهره‌مندی از امام غایب اشاره می‌کند، و سپس، به سخنرانی‌های عمومی امام رضا علیه السلام در باب امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، قیام و غیبت ایشان می‌پردازد. این پژوهشگر، در نهایت، به نقش امامان عصر غیبت در تکمیل این تبیین، به‌ویژه در عصر امام عسکری علیه السلام، اشاره می‌کند، عصری که شیعیان به ضرورت پنهان بودن امام پی برده‌اند؛ چه آن‌که امامان معصوم علیهم السلام در سنین جوانی به شهادت رسیده و شیعیان آموخته‌اند که می‌توانند آموزه‌های دینی را بدون حضور آشکار امام،

از طریق وکلای و دانشمندان دینی فراگیرند (غلامعلی، ۱۳۸۸: ص ۱۸۲ و سلیمیان، ۱۳۹۴: ص ۲۵-۶۰).

با وجود پیامدهای بالقوه بحران غیبت، که می‌توانست به گسست‌های بنیادین و انشعاب‌های عمیق در تشیع منجر شود، انسجام و ثبات نسبی موجود، بی‌تردید، مرهون تلاش‌های بی‌وقفه و هدایت‌های خردمندانه پیشوایان معصوم پیشین عَلَيْهِمُ السَّلَامُ و رهبری هوشمندانه حضرت مهدی عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى وَرَحِمَهُ الْعَرْشُ الْعَظِيمُ از طریق واسطه‌ها و اشارات باطنی است. قابل ذکر است، در مدیریت این دوران پرتلاطم و غلبه بر چالش‌های پیش رو، مجاهدت‌های مستمر محدثان و علمای امامیه نیز نقش اساسی و انکارناپذیری در مهار بحران داشته است (نقی‌پور، سلیمیان، ۱۳۹۲: ص ۱۲۷-۱۴۶).

واژه‌شناسی غیبت: بررسی اصطلاحی و مصادیق روایی

در بررسی مفهوم «غیبت» در معارف مهدویت، توجه به واژگان و اصطلاحات مرتبط با این پدیده، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این واژگان، که در گفتار معصومان عَلَيْهِمُ السَّلَامُ به کار رفته‌اند، به عنوان ابزاری برای درک عمیق‌تر و جامع‌تر دوران غیبت و ابعاد مختلف آن عمل می‌کنند. در این بخش، به بررسی تعدادی از این اصطلاحات و کاربردهای آن‌ها در روایات می‌پردازیم:

۱. غَيْبَةٌ (غیبت):

واژه «غیبت» از پرکاربردترین اصطلاحات در این حوزه است که در روایات متعددی به کار رفته است. این واژه، به معنای پنهان‌زیستی و عدم حضور ظاهری امام است.

حدیث امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ: «إِنَّ لِقَائِمَ غَيْبَةٍ قَبْلَ أَنْ يُقُومَ...» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۴۰)؛ همانا برای قائم، غیبتی است پیش از قیامش...؛ به صراحت از وجود غیبت برای امام مهدی عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى وَرَحِمَهُ الْعَرْشُ الْعَظِيمُ خبر می‌دهد.

حدیث امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ: «إِنَّ لِصَاحِبِ هَذَا الْأَمْرِ غَيْبَةً...» (همان، ص ۳۳۰)؛ همانا برای صاحب این امر، غیبتی است...؛ نیز بر غیبت امام تأکید دارد.

حدیث امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ: «إِنْ بَلَغَكُمْ عَنْ صَاحِبِ هَذَا الْأَمْرِ غَيْبَةٌ فَلَا تُنْكِرُوهَا» (همان،

ص ۳۳۸)؛ اگر خبر غیبت صاحب این امر (مهدی) به شما رسید، آن را انکار نکنید!؛ بر لزوم پذیرش و عدم انکار غیبت تأکید دارد.

حدیث امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ: «طَوَى لِمَنْ تَمَسَّكَ بِأَمْرِنَا فِي غَيْبَةِ قَائِمِنَا فَلَمْ يَزِغْ قَلْبُهُ بَعْدَ الْهِدَايَةِ» (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ص ۳۵۸)؛ خوشا به حال کسی که در غیبت قائم ما به امر ما [و امامت] تمسک جوید، بنابراین قلبش بعد از هدایت [در مسیر امامت] منحرف نشود!؛ به اهمیت تمسک به امام و حفظ ایمان در دوران غیبت اشاره دارد.

حدیث امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ: «إِنَّ لِلْقَائِمِ مِمَّنَّا غَيْبَةً يَطُولُ أَمْدُهَا...» (همان، ۱۳۸۵: ج ۱، ص ۲۴۵)؛ برای قائم ما غیبتی است که مدت آن به طول می انجامد؛ بر طولانی بودن دوران غیبت تأکید دارد.

این دسته از روایات، به صورت کلی، به اصل غیبت، حتمیت آن، و ضرورت پذیرش آن اشاره دارند، بدون آن که وارد جزئیات و چگونگی آن شوند.

۲. غَيْبَتُكَ (غیبت تو):

در برخی از روایات، خطاب به امام مهدی عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى وَرَحِمَهُ الشَّرِيفُ از واژه «غیبت» استفاده شده است، که نشان از تأثیر عمیق این پدیده بر شیعیان دارد.

حدیث امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ: «سَيِّدِي غَيْبَتُكَ نَفْتُ رُقَادِي وَ...» (همان، ج ۲، ص ۳۵۳ و طوسی، ۱۴۱۱: ص ۱۶۸)؛ آقای من! غیبت تو خواب را از دیدگانم ربوده و... گویای اشتیاق و اندوه شیعیان در دوران غیبت است.

صدور این احادیث، حدود یک قرن قبل از تولد حضرت مهدی عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى وَرَحِمَهُ الشَّرِيفُ حاکی از قطعی بودن غیبت از دیدگاه پیشوایان دین است.

۳. لَيَغْيِبَنَّ (به یقین غایب خواهد شد):

در برخی روایات، غیبت به عنوان امری حتمی و ناگزیر معرفی شده است.

حدیث امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ: «أَمَّا وَاللَّهِ لَيَغْيِبَنَّ إِمَامُكُمْ سِنِينَ مِنْ دَهْرِكُمْ...» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۳۶؛ نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۱۴۱ و ۱۵۲؛ صدوق، ۱۳۹۵: ج ۱، ص ۵۲ و ۳۰۲ و طوسی، ۱۴۱۱: ص ۳۳۷)؛ به خدا سوگند! امام شما سالیانی از روزگارتان غیبت خواهد کرد؛ روایت بر قطعی

بودن غیبت امام تأکید دارد.

۴. إِنَّ لِّلْقَائِمِ غَيْبَتَيْنِ (همانا برای قائم دو غیبت است):

در برخی از روایات، به دو دوره غیبت برای امام اشاره شده است؛ از جمله موارد ذیل:
حدیث امام صادق علیه السلام: «إِنَّ لِّلْقَائِمِ غَيْبَتَيْنِ يَرْجِعُ فِي إِحْدَاهُمَا...» (نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۱۷۵)؛
همانا برای قائم دو غیبت است که در یکی باز می‌گردد.

حدیث امام صادق علیه السلام: «لِلْقَائِمِ غَيْبَتَانِ إِحْدَاهُمَا قَصِيرَةٌ وَ الْأُخْرَى طَوِيلَةٌ» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۴۰)؛ برای قائم دو غیبت است یکی از آن‌ها کوتاه و دیگری دراز است.

حدیث امام صادق علیه السلام: «إِنَّ لِصَاحِبِ هَذَا الْأَمْرِ غَيْبَتَيْنِ إِحْدَاهُمَا تَطَوُّلٌ» (طوسی، ۱۴۱۱: ص ۱۶۲)؛ به درستی که برای صاحب این امر دو غیبت است یکی از آن‌ها طولانی است.

نکته مهم:

در حالی که برخی روایات از دو غیبت سخن می‌گویند (مانند روایات مذکور)؛ در واقع، یک غیبت برای امام وجود دارد که از نظر زمانی، به دو دوره تقسیم می‌شود. این دو دوره، از نظر ویژگی‌ها نیز متفاوتند؛ دوره اول، کوتاه (القصری/القصیره) و دوره دوم، طولانی (الطولی/الطویله) است. در دوره غیبت کوتاه، امام علیه السلام با وکلای خاص در ارتباط بوده و دیدارهایی با برخی افراد داشته‌اند. از آنجا که در منابع روایی به چگونگی نامگذاری این دو دوره به «صغرا» و «کبرا» اشاره‌ای نشده؛ اطلاق این عناوین به این دو دوره، به بررسی دقیق‌تری نیازمند است.

قابل ذکر است، تفاوت این دو دوره غیبت، به طول زمان محدود نمی‌شود، بلکه تفاوت‌های اساسی دیگری نیز در آن وجود دارد، که در جای خود به آن‌ها اشاره خواهد شد؛ از جمله، امکان دیدار با امام و وجود وکلا و نایبان خاص.

مترادف‌شناسی غیبت: بررسی معنایی واژگان جایگزین

اگرچه واژه «غیبت» رایج‌ترین اصطلاح برای توصیف پنهان‌زیستی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف است؛ معصومان علیهم السلام از واژگان دیگری نیز برای اشاره به این دوران استفاده کرده‌اند. بررسی این واژگان و دایره معنایی آن‌ها، به فهم عمیق‌تر مفهوم غیبت کمک شایانی می‌کند. در ادامه به

بررسی برخی از این واژگان و کاربرد آن‌ها در روایات می‌پردازیم:

۱. عدم رؤیت (ندیدن)

واژه «رؤیت» به معنای دیدن با چشم است (جوهری، ۱۴۰۴: ج ۲، ص ۲۷۰). بنابراین، «عدم رؤیت» به معنای دیده‌نشدن می‌باشد که در معنای غیبت به کار رفته است. در برخی از روایات، بدون استفاده از واژه «غیبت»، به عدم رؤیت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف اشاره شده است:

«لَا يُرَى جِسْمُهُ؛ جسم او دیده نمی‌شود» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۳۲).

«لَا تَرَوْنَ شَخْصَهُ؛ شخص او دیده نمی‌شود» (همان، ص ۳۲۸).

«تَرَى وَلَا تُرَى؛ می‌بیند و دیده نمی‌شود» (نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۱۱۴).

«كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا صِرْتُمْ فِي حَالٍ لَا تَرَوْنَ فِيهَا إِمَامَ هُدًى وَلَا عَلَمًا يُرَى...؛ چگونه خواهید بود آنگاه که حالتان به گونه‌ای باشد که امام هدایتگر را نبینید و نشان‌هایی از هدایت را مشاهده نکنید» (همان، ص ۱۵۹).

در این روایات، غیبت از طریق عدم رؤیت فیزیکی امام عجل الله تعالی فرجه الشریف توصیف شده است.

۲. فقدان (نبودن)

«فقدان» به معنای نیستی، نبودن (فراهیدی، ۱۴۰۹: ج ۲، ص ۵۶) و از دست رفتن (ازهری، ۱۴۲۱: ج ۲، ص ۱۴۸) است. در برخی روایات، برای اشاره به غیبت، از واژه «فقدان» و مشتقات آن استفاده شده است تا مفهوم نبودن حضرت عجل الله تعالی فرجه الشریف در دیدگاه مردم را بیان کند:

«إِذَا فَقَدَ النَّاسُ الْإِمَامَ؛ آنگاه که مردم امام را از دست می‌دهند» (نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۱۵۸).

«يَفْقِدُ النَّاسُ أَمَامَهُمْ؛ مردم امامشان را از دست می‌دهند» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۲، ص ۱۵۰).

«إِذَا فَقَدَ الْخَامِسُ مِنْ وُلْدِ السَّابِعِ؛ آنگاه که پنجمین از نسل هفتمین از دست می‌رود» (همان، ص ۳۳۶).

«إِذَا افْتَقَدُوا حُجَّةَ اللَّهِ فَلَمْ يَظْهَرْ لَهُمْ؛ آنگاه که حجت خدا را از دست می‌دهند و او برایشان ظاهر نمی‌شود» (صدوق، ۱۴۰۴: ص ۱۲۳).

در این موارد، «فقدان» به معنای دور از دسترس بودن و عدم دسترسی به امام عجل الله تعالی فرجه الشریف است، نه فقدان حیات ایشان.

۳. ستر (پوشش)

واژه «ستر» به معنای در پرده قرار گرفتن و پنهان شدن (ازهری، ۱۴۲۱: ج ۴، ص ۹۸) است. در برخی احادیث، غیبت با استفاده از واژه ستر و یا در کنار واژه غیبت به کار رفته است. این واژه، مفهوم پنهان سازی الاهی را در دوران غیبت برجسته می کند.

«فَمَا تُنَكِّرْ هَذِهِ الْأُمَّةَ أَنْ يَكُونَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي وَقْتٍ مِنَ الْأَوْقَاتِ يُرِيدُ أَنْ يَسْتُرَ حُجَّتَهُ؟؛ آیا این امت انکار می کند که خداوند در زمانی بخواهد حجت خود را بپوشاند» (صدوق، ۱۴۰۴: ص ۱۲۲).
«ذَلِكَ الرَّابِعُ مِنْ وُلْدِي يُعَيِّبُهُ اللَّهُ فِي سِتْرِهِ مَا شَاءَ اللَّهُ...؛ او چهارمین از فرزندان من است. خداوند او را در پرده خود تا آن گاه که بخواهد، پنهان می سازد» (همان، ۱۳۹۵: ج ۲، ص ۳۷۶).

۴. حجاب (پرده)

«حجاب» به معنای پوشش و پوشیده شدن است (فراهیدی، ۱۴۰۹: ج ۱، ص ۳۴۸). استفاده از این واژه، مشابه ستر، بر پنهان بودن امام به اراده الاهی تأکید دارد.
«يَجْعَلُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْخَلْقِ حِجَابًا يَرُونَهُ وَلَا يَعْرِفُونَهُ؛ خداوند سبحان بین او و مردم حجابی قرار می دهد؛ او را می بینند، اما نمی شناسند» (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ص ۳۵۱).

۵. عزلت (گوشه گیری)

«عزلت» به معنای گوشه گیری و دور شدن از مردم است (ابن درید، ۱۹۸۷: ج ۳، ص ۱۲۸۹). در برخی روایات، غیبت با تعبیر عزلت بیان شده است؛ اما در اینجا، عزلت به معنای پنهان شدن از دیدگان و نه لزوماً ترک جامعه است.

«لَا بَدَّ لِمَا حَبِ هَذَا الْأَمْرِ مِنْ عَزْلَةٍ وَلَا بَدَّ فِي عَزْلَتِهِ مِنْ قُوَّةٍ؛ برای صاحب این امر، عزلت ضروری است و در عزلتش نیز، قدرت لازم را خواهد داشت» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۴۰؛ نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۱۸۸ و طوسی، ۱۴۱۱: ص ۱۶۲).

در مجموع، هرچند واژه های مختلفی برای اشاره به دوران غیبت به کار رفته اند؛ همه آن ها بر یک مفهوم مشترک دلالت دارند: پنهان زیستی امام مهدی عَلَيْهِ السَّلَامُ وَوَجَّهَ الشَّرِيفُ به اراده الاهی. بررسی این مترادف ها، به درک بهتر ابعاد و زوایای مختلف این دوران مهم در تاریخ تشیع کمک می کند.

۶. حیرت: بررسی ابعاد معناشناختی در پیوند با غیبت

در پاره‌ای از روایات، استعمال واژه «حیرت» در کنار «غیبت»، به مثابه بسطی معناشناختی برای مفهوم غیبت عمل کرده است. با تأمل در معنای «حیرت»، که عبارت است از سرگردانی و عدم وضوح در مسیر و نتیجه عمل (فیومی، ۱۴۱۴: ج ۲، ص ۱۵۸)؛ می‌توان دریافت که نوعی ابهام و سردرگمی در دوران غیبت، به عنوان عنصری محوری، مورد توجه قرار گرفته است. به بیان دقیق‌تر، این روایات با تأکید بر همراهی «حیرت» و «غیبت»، بر چالش‌های معرفتی و عملی دوران غیبت، به‌ویژه در ارتباط با مسئله ظهور حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام، انگشت نهاده و این نکته را برجسته می‌سازند که غیبت، صرفاً به معنای عدم حضور فیزیکی امام نیست، بلکه متضمن نوعی ابهام و عدم قطعیت برای پیروان نیز می‌باشد.

مصادیقی از این همگونی معنایی در روایات به شرح زیر قابل مشاهده است:

«تَكُونُ لَهُ حَيْرَةٌ وَ غَيْبَةٌ» (صدوق، ۱۴۰۴: ص ۱۲۰؛ نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۶۱ و صدوق، ۱۳۹۵: ج ۱، ص ۲۸۹)؛ این عبارت، بر وجود توأمان «حیرت» و «غیبت» برای شخصیتی خاص دلالت دارد که به احتمال قریب به یقین، اشاره به حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام است.

«فِي آخِرِ الزَّمَانِ هُوَ الْمُهْدِيُّ مِنْ هَذِهِ الْعِتْرَةِ تَكُونُ لَهُ حَيْرَةٌ وَ غَيْبَةٌ» (همان، ص ۳۳۰)؛ در این روایت، «حیرت» و «غیبت» به عنوان ویژگی‌های بارز دوران آخرالزمان و ظهور حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام برشمرده شده‌اند.

«وَ لَكِنْ بَعْدَ غَيْبَةٍ وَ حَيْرَةٍ فَلَا يَنْبُتُ» (همان، ص ۳۰۱)؛ این روایت، «حیرت» را به عنوان عاملی تضعیف‌کننده در دوران غیبت معرفی می‌کند.

«فِي الْقَائِمِ شَبَهُهُ مِنْ يُوْسُفَ قُلْتُ وَ مَا هُوَ؟ قَالَ: الْحَيْرَةُ وَ الْغَيْبَةُ» (حر عاملی، ۱۴۲۵: ج ۵، ص ۱۱۹)؛ در این روایت، «حیرت» و «غیبت» به عنوان وجوه شباهت قائم عَلَيْهِ السَّلَام با حضرت یوسف عَلَيْهِ السَّلَام ذکر شده‌اند.

«يَكُونُ لَهُ حَيْرَةٌ وَ غَيْبَةٌ» (خزاز رازی، ۱۴۰۱: ص ۲۲۰)؛ این روایت، مجدداً بر وجود «حیرت» و «غیبت» تأکید می‌کند.

«يُخْرِجُهُ مِنَ الْحَيْرَةِ وَ الْغَيْبَةِ إِلَى نُورِ الْفَرَجِ وَ الظُّهُورِ» (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۱، ص ۱۵۲)؛ در این روایت، خروج از وضعیت «حیرت» و «غیبت» به عنوان گشایش و ظهور تعبیر شده است.

«تَكُونُ لَهُ غَيْبَةٌ وَ حَيْرَةٌ حَتَّى تَضِلَّ الْخَلْقُ» (صدوق، ۱۴۰۴: ص ۱۲۰)؛ این روایت، «غیبت» و «حیرت» را تا سرحد گمراهی مردمان به تصویر می‌کشد.

«جَمِيعِ الْبَرِيَّةِ وَ لَكِنْ بَعْدَ غَيْبَةِ وَ حَيْرَةٍ» (همان، ۱۳۹۵: ج ۱، ص ۳۰۴)؛ این روایت، گویای این است که «غیبت» و «حیرت» پس از آن، برای تمامی انسان‌ها رخ خواهد داد.

تبیین مفهوم حیرت در روایات

با توجه به روایات مذکور، این پرسش مطرح می‌شود که چگونه ممکن است امام معصوم عَلَيْهِ السَّلَام دچار «حیرت» و سرگردانی شود؟ برای پاسخ به این سوال، لازم است به معنای دقیق «حیرت» در این روایات توجه کرد.

«حیرت» در لغت، به وضعیتی اطلاق می‌شود که فرد در اجرای کار خود دچار سرگردانی شده (جوهری، ۱۴۰۴: ج ۲، ص ۶۴۰) و راهی برای گشایش در آن نمی‌یابد (طریحی، ۱۴۱۵: ج ۱، ص ۶۰۴). بدیهی است که این مفهوم، با توجه به جایگاه و شأن افراد، می‌تواند مصادیق متفاوتی داشته باشد. بنابراین، سرگردانی امام معصوم عَلَيْهِ السَّلَام با آنچه درباره مردم عادی گفته می‌شود، به طور کامل متفاوت است. با در نظر گرفتن یکی از معانی لغوی و با پرهیز از برداشت‌های عرفی و اصطلاحی، اطلاق آن بر حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام نیز بلامانع خواهد بود.

همچنین، هنگامی که امام باقر عَلَيْهِ السَّلَام حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام را در دوران غیبت به حضرت یوسف عَلَيْهِ السَّلَام تشبیه کردند، در پاسخ به پرسش راوی در مورد وجه شباهت، فرمودند: «الْحَيْرَةُ وَ الْغَيْبَةُ» (طوسی، ۱۴۱۱: ص ۱۶۳).

بی‌تردید، حضرت یوسف عَلَيْهِ السَّلَام نیز در مواجهه با سختی‌ها و گرفتاری‌ها، گشایشی در کار خود نمی‌دید. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام نیز به دلیل عدم مشاهده گشایش در امر ظهور، تا زمانی که مشیت الاهی بر آن قرار گیرد، در نوعی از «حیرت» به سر می‌برد.

۷. خمول: معنایی دیگر برای غیبت

در برخی روایات، واژه «خمول» در کنار «غیبت» به کار رفته است. «خمول» در لغت به معنای

پنهان و ناشناخته بودن است (ابن سیده، ۱۴۲۱: ج ۴، ص ۳۳۴). به عبارت دیگر، مردم از وجود او آگاهی ندارند. در برخی روایات، در تبیین چگونگی غیبت، چنین می‌خوانیم:

«وَاللّٰهُ لَيَغِيبَنَّ سَبْتًا مِنَ الدَّهْرِ وَلَيُخْمَلَنَّ» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۳۹؛ نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۱۵۲ و طوسی، ۱۴۱۱: ص ۳۳۷): به خدا سوگند! دورانی را غیبت خواهد کرد و مردم از او آگاهی نخواهند داشت. بنابراین، عدم آگاهی مردم از حضرت، از لوازم و پیامدهای غیبت خواهد بود.

۸. بلا امام هدی: فقدان هدایتگر

در برخی روایات، از ترکیب «امام هدایتگر» استفاده و به شیعیان هشدار داده شده است که چگونه خواهند بود زمانی که امام هدایتگری نداشته باشند؟! به عنوان نمونه، این تعبیر را در احادیث زیر می‌خوانیم:

«كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا بَقِيَتْ بِلَا إِمَامٍ هُدًى» (صدوق، ۱۴۰۴: ص ۱۳۰): چگونه خواهید بود آنگاه که بدون امام هدایتگری بمانید؟

«سَتُصِيبُكُمْ شُبُهَةٌ فَتَبْقُونَ بِلَا عِلْمٍ يَّرَىٰ وَ لَا إِمَامٍ هُدًى» (همان، ۱۳۹۵: ج ۲، ص ۳۵۲): به زودی شبهه‌ای به شما می‌رسد و بدون پرچم نمایان و امام هدایت‌گری خواهید ماند.

۹. غم: پنهان و ناشناخته

در برخی روایات، از واژه «مغمور» در اشاره به دوران و چگونگی غیبت حضرت استفاده شده است. «مغمور» در لغت به معنای ناشناس و غیرمشهور است (ازهری، ۱۴۲۱: ج ۸، ص ۱۲۸ و ابن منظور، ۱۴۰۸: ج ۵، ص ۲۹). در بخشی از یک حدیث چنین می‌خوانیم:

«وَأَنَّكَ لَا تُخْلِي أَرْضَكَ مِنْ حُجَّةٍ لَكَ عَلَى خَلْقِكَ ظَاهِرٍ لَيْسَ بِالْمُطَّاعِ أَوْ خَائِفٍ مَغْمُورٍ» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۳۵): تو زمین را از حجت بر خلق خود خالی نمی‌سازی که آن حجت یا ظاهر است و فرمانش نبرند، یا بیمناک و پنهان از خلق است.

یا در حدیثی دیگر این‌گونه می‌خوانیم:

«اللَّهُمَّ لَا تَخْلُو الْأَرْضَ مِنْ حُجَّةٍ لِلَّهِ إِمَّا ظَاهِرٍ مَعْلُومٍ أَوْ خَائِفٍ مَغْمُورٍ» (نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۲۵): خدایا! زمین بدون حجت تو بر خلقت تهی نمی‌ماند؛ چه آشکار شناخته شده و چه ترسان و پنهان شناخته نشده.»

البته در برخی از احادیث، بدون اشاره به تعبیرهای یادشده، از نوعی کنایه بهره برده شده است؛ مانند آنچه امام باقر علیه السلام برای اشاره به دوران غیبت در نامه‌ای به محمد بن فرج چنین نوشت:

«إِذَا غَضِبَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلَيَّ خَلَقَهُ نَحْنًا عَنْ جِوَارِهِمْ (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۴۳، ح ۳)؛ در آن هنگام که خداوند بر بندگانش خشمگین شود، ما را از همسایگی آن‌ها دور می‌سازد.»

گستره مفهومی غیبت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف: هم‌سنجی دو دیدگاه

در باب مفهوم غیبت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف، بر اساس روایات، دو دیدگاه عمده وجود دارد که به ظاهر با هم در تضادند؛ اما با دقت می‌توان به آشتی میان آن‌ها دست یافت:

۱. غیبت جسمانی (ناپیدایی): این دیدگاه بر پنهان بودن جسم مقدس حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف از دیدگان مردم تأکید دارد. بر اساس این رویکرد، آن حضرت دارای جسمی مادی و قابل مشاهده هستند؛ اما به اراده خداوند و با عنایت به شرایط خاص، از دیدگان مردم پوشیده می‌مانند. این امر با توجه به قدرت‌های الهی اولیای خدا و نیز با استناد به آیاتی از قرآن کریم که به امکان استتار و اختفای انسان اشاره دارند (یس: ۹ و اسراء: ۴۵)، قابل توجیه است.

شواهد روایی این دیدگاه عبارتند از:

حدیث امیرالمؤمنین علی علیه السلام:

.. تا آنگاه که کسی از فرزندان من از نگاه مردم پنهان شود ... پس سوگند به پروردگار علی! حجت حق بر زمین استوار است؛ در جاده‌ها حرکت می‌کند؛ در خانه‌ها و قصرها داخل می‌شود و در خاور و باختر زمین به گردش می‌پردازد. گفته‌های مردم را می‌شنود و بر گروه مردم سلام می‌کند. می‌بیند و دیده نمی‌شود، تا زمان وعده الهی ... (نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۱۴۴).

این حدیث به وضوح بر حضور و فعالیت حضرت در بین مردم، همراه با پنهان بودن از دیدگان آنان اشاره می‌کند.

احادیث امام صادق علیه السلام: روایات متعددی از امام صادق علیه السلام به «دیده نشدن» حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف در غیبت اشاره دارند؛ مانند «مردم پیشوای خود را گم می‌کنند؛ پس آن امام گواه

موسم حج خواهد بود پس مردم را می بیند؛ اما کسی او را نمی بیند» (طوسی، ۱۴۱۱: ص ۱۶۱؛ کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۳۷؛ نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۱۷۵ و صدوق، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۳۴۶). همچنین: «دو غیبت برای قائم است که در یکی از آن دو در موسم حج حاضر می شود، مردمان را می بیند؛ اما مردم او را نمی بینند» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۳۹ و نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۱۷۵).

احادیثی که به صراحت بر «دیده نشدن جسم» تأکید دارند: برخی روایات به طور مشخص بر «دیده نشدن جسم» حضرت تأکید دارند (مانند روایات از امام صادق ع و امام رضا ع). همچنین، دعای ندبه به این نکته اشاره دارد: «... گران است بر من که مردمان را ببینم؛ اما تو دیده نشوی ...».

این دیدگاه، به عنوان ساده ترین و قابل قبول ترین تفسیر برای حفظ جان حضرت از گزند دشمنان در دوران غیبت، توسط برخی پژوهشگران معاصر ارائه شده است. امکان وقوع این پنهان زیستی، با توجه به اعجاز الهی، مورد تأیید قرار گرفته است. البته برخی دیگر از پژوهشگران، امکان تأویل این روایات، به معنای «ناشناخته بودن» را نیز مطرح کرده اند.

۲. غیبت شخصیتی (ناشناخته بودن): این دیدگاه بر پنهان بودن شخصیت حضرت مهدی ع از دیدگاه معرفتی و شناختی مردم تأکید دارد؛ به این معنا که آن حضرت در میان مردم زندگی می کنند، دیده می شوند، اما شناخته نمی شوند.

شواهد روایی این دیدگاه عبارتند از:

تشبیه به حضرت یوسف ع: روایاتی وجود دارد که غیبت حضرت مهدی ع را به غیبت حضرت یوسف ع تشبیه می کند: «... چرا این امت انکار می کنند که خداوند متعال با حجت خود همان کند که با یوسف کرد؟ در بازارهای آن ها راه رود و بر بساط آن ها پا نهد و آن ها او را نشناسند» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۲۷ و صدوق، ۱۳۹۵: ج ۱، ص ۱۴۵). این تشبیه نشان می دهد که حضرت مهدی ع می توانند در میان مردم حضور داشته باشند بدون آن که شناخته شوند.

دیدگاه های برخی از بزرگان: برخی از اندیشمندان و محققان شیعه، این دیدگاه را پذیرفته و بر این باورند که منظور از غیبت، ناشناخته بودن حضرت است، نه پنهان شدن در مکان های خاص.

جمع میان دو دیدگاه:

پذیرفتن یکی از این دو دیدگاه، لزوماً به معنای ردّ دیگری نیست. می‌توان دیدگاهی تلفیقی ارائه کرد که هر دو جنبه را در نظر بگیرد. حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف ممکن است در دوره‌های مختلف غیبت، از هر دو نوع غیبت (غیبت جسمانی و غیبت شخصیتی) بهره ببرند؛ به گونه‌ای که با توجه به شرایط زمان و مکان، به صورت پنهان یا آشکار و شناخته شده یا ناشناخته در بین مردم حضور داشته باشند. این دیدگاه با برخی از روایات و تفاسیر آن‌ها همسواست. در نهایت، مفهوم غیبت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف مفهومی چندلایه و پیچیده است که به بررسی دقیق و همه جانبه روایات و نیز توجه به شرایط تاریخی و اجتماعی دوران غیبت نیازمند است.

تبیین مفهوم غیبت با اتکا بر شواهد و قراین روایی

در جهت فهم دقیق‌تر مفهوم غیبت، افزون بر آنچه از بیانات صریح معصومان علیهم السلام استنباط می‌شود، شواهد و قراین متعددی در احادیث به چشم می‌خورد که در روشن‌تر شدن ابعاد این مفهوم، نقش بسزایی دارند. این شواهد، از دو منظر قابل بررسی هستند:

۱. تقابل معنایی با ظهور و قیام: یکی از راه‌های فهم عمیق‌تر مفهوم غیبت، بررسی آن در تقابل با مفهوم ظهور است. با توجه به این‌که ظهور، به معنای آشکار شدن و علنی شدن حضور امام است (سلیمیان، ۱۳۹۵: ص ۱۰)، غیبت نیز به عنوان متضاد آن، معنایی روشن می‌یابد. شواهد روایی این تقابل، عبارتند از:

حدیث امام صادق علیه السلام در مورد شیعیان منتظر: «طَوَى لَشِيعَةَ قَائِمِنَا الْمُنتَظِرِينَ لظُهُورِهِ فِي غَيْبَتِهِ (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ص ۳۵۷)؛ خوشا به حال شیعیان قائم ما؛ کسانی که در غیبتش منتظر ظهور او هستند.» در این حدیث، انتظار ظهور در زمان غیبت، به عنوان فضیلتی بزرگ برای شیعیان مطرح شده است.

حدیث امام باقر علیه السلام در مورد غیبت قبل از ظهور: «إِنَّ لِقَائِمَ غَيْبَةٍ قَبْلَ ظُهُورِهِ (همان، ص ۴۸)؛ همانا برای قائم غیبتی خواهد بود پیش از ظهورش.»

حدیث امام صادق علیه السلام در مورد غیبت قبل از قیام: «لِقَائِمَ غَيْبَةٍ قَبْلَ قِيَامِهِ (همان)؛ برای قائم غیبتی پیش از قیامش است.»

این احادیث، با قرار دادن غیبت در مقابل ظهور و قیام، به طور ضمنی بر معنای پنهانی و غیرآشکار بودن غیبت تأکید می‌کنند.

۲. ترادف معنایی با حیرت و عزلت: در برخی روایات، کلماتی نظیر «حیرت» و «عزلت» در کنار واژه «غیبت» به کار رفته‌اند که نشان از ارتباط معنایی نزدیک میان این مفاهیم دارد.

شواهد روایی این همنشینی معنایی، عبارتند از:

حدیث امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ در مورد غیبت و حیرت: «الْمُهْدِيُّ مِنْ وُلْدِي... تَكُونُ لَهُ غَيْبَةٌ وَ حَيْرَةٌ حَتَّى تَضِلَّ الْخَلْقُ عَنْ أَدْيَانِهِمْ...» (همان، ص ۲۸۷)؛ مهدی از فرزندان من است... برای او غیبت و حیرتی است تا آن جا که مردم از ادیان‌شان گمراه شوند.» در این حدیث، حیرت به عنوان یکی از ویژگی‌های دوران غیبت مطرح شده است.

حدیث در مورد عزلت صاحب امر عَلَيْهِ السَّلَامُ: «لَا بُدَّ لِصَاحِبِ هَذَا الْأَمْرِ مِنْ عَزْلَةٍ وَلَا بُدَّ فِي عَزْلَتِهِ مِنْ قُوَّةٍ» (طوسی، ۱۴۱۱: ص ۱۶۲): به ناگزیر برای صاحب این امر گوشه‌گیری است و ناگزیر در آن عزلت از قوت است. این حدیث، عزلت را لازمه‌ای برای صاحب امر عَلَيْهِ السَّلَامُ معرفی می‌کند. این روایات، با پیوند دادن غیبت با مفاهیم دیگری همچون حیرت و عزلت، ابعاد دیگری از این مفهوم را آشکار می‌سازند.

نتیجه‌گیری

بررسی دقیق احادیث، نشان می‌دهد که غیبت حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَامُ را نمی‌توان صرفاً به ناپیدایی یا ناشناخته بودن محدود کرد. در عوض، با توجه به شرایط و فلسفه غیبت (از جمله حفظ جان حضرت)، غیبت می‌تواند جنبه‌های متفاوتی داشته باشد. در مواقعی که خطر جانی بیش‌تر است، پنهان بودن جسم و در مواقعی که خطر کم‌تری وجود دارد، ناشناخته بودن، به عنوان دو وجه از غیبت مورد توجه قرار می‌گیرد.

این پژوهش، با ارائه تحلیلی نو و جامع از مفهوم غیبت، در صدد رفع ابهامات و تبیین دقیق‌تر این مفهوم کلیدی در اندیشه مهدویت برآمد. امید است این پژوهش، زمینه‌ای را برای تحقیقات بیش‌تر در این زمینه فراهم آورد و به فهم عمیق‌تر و صحیح‌تر از مفهوم غیبت کمک کند.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن درید، محمد بن حسن (۱۹۸۷ م). **جمهرة اللغة**، بیروت، دارالعلم للملایین.
۲. ابن سیده، علی بن اسماعیل (۱۴۲۱ ق). **المحکم والمحیط الاعظم**، بیروت، دارالکتبها العلم.
۳. ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۳۰ ق). **جمال الأسبوع بکمال العمل المشروع**، قم، دار الرضی.
۴. ابن فارس، ابو الحسین (۱۴۰۴ ق). **معجم مقاییس اللغة**، قم، مکتب الاعلام الاسلامی.
۵. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۰۸ ق). **لسان العرب**، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۶. احمدی کچایی، مجید (پاییز ۱۳۹۴). **واکاوی تاریخی مفاهیم معنانشناختی دوره غیبت صغرا**، فصلنامه علمی. پژوهشی انتظار موعود، شماره ۵۰، (ص ۷۴ - ۵۵).
۷. ازهری، محمد بن احمد (۱۴۲۱ ق). **تهذیب اللغة**، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۸. آصفی، محمد مهدی (پاییز ۱۳۸۱). **درآمدی بر ولادت و غیبت امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف**، فصلنامه: انتظار موعود، شماره ۵ (صفحه ۷۱ تا ۸۸).
۹. جوهری، اسماعیل بن حماد (ق ۱۴۰۴). **الصحاح**، بیروت، دار العلم للملایین.
۱۰. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۲۵ ق). **اثبات الهداة بالنصوص والمعجزات**، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
۱۱. حلبی، ابوالصلاح (بهار ۱۳۸۵). **پژوهشی در باب غیبت امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف**، مترجم: بهروز بیگ علیزاده، سفینه، مطالعات قرآن و حدیث، شماره ۱۰، (ص ۶۹ - ۹۲).
۱۲. خزاز رازی، علی بن محمد (۱۴۰۱ ق). **کفایة الاثر**، قم، انتشارات بیدار.
۱۳. راغب اصفهانی؛ حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق). **مفردات الفاظ القرآن**، بیروت، دارالشامیه.
۱۴. رحیمی جعفری، محسن (اسفند ۱۴۰۲). **تأملی نو در مفهوم غیبت امام دوازدهم عجل الله تعالی فرجه الشریف با تاکید بر آیات و روایات**، دو فصلنامه علمی. ترویجی پژوهشنامه موعود، سال پنجم، شماره ۱۰.
۱۵. سلیمیان، خدامراد (بهار ۱۳۹۴). **تطور مهدویت در منابع روایی شیعه (در پنج قرن نخست)**، پژوهش های مهدوی، شماره ۱۲، (ص ۲۵ تا ۶۰).

۱۶. _____ (تابستان ۱۳۹۵). **تبارشناسی واژگانی «ظهور» مهدی در منابع اسلامی**، مشرق موعود، سال دهم، شماره ۳۸ (صفحه ۷ تا ۲۴).
۱۷. _____ (۱۴۰۳). **فرهنگنامه مهدویت**، قم، انتشارات بنیاد فرهنگی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف.
۱۸. صدر، رضا (۱۳۷۸). **راه مهدی** عجل الله تعالی فرجه الشریف، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، مرکز انتشارات.
۱۹. صدر، سید محمد (۱۳۸۲). **تاریخ غیبت کبری**، تهران، نیک معارف.
۲۰. _____ (۱۴۱۲ق). **تاریخ الغیبة الصغری**، بیروت، دار التعارف.
۲۱. _____ (۱۹۹۲م). **تاریخ الغیبة الکبری**، از مجموعه موسوعة الامام المهدی، بیروت، دار التعارف.
۲۲. صدوق، علی بن حسین (۱۴۰۴ق). **الامامه والتبصرة**، قم، مدرسه الامام المهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف.
۲۳. صدوق، محمد بن علی ابن بابویه (۱۳۹۵ق). **کمال الدین وتمام النعمة**، قم، دارالکتب الاسلامیه.
۲۴. _____ (۱۳۸۵). **علل الشرايع**، قم، انتشارات مکتبه الداوری.
۲۵. _____ (۱۳۷۸). **عیون اخبار الرضا** عجل الله تعالی فرجه الشریف، تهران، انتشارات جهان.
۲۶. طبری، محمد بن جریر (۱۴۱۳ق). **دلایل الامامة**، قم، دارالذخائر للمطبوعات.
۲۷. طریحی، فخر الدین (۱۴۱۵ق). **مجمع البحرين**، قم، مرکز الطباعة والنشر فی مؤسسه البعثة.
۲۸. طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۱۱ق). **کتاب الغیبة**، قم، موسسه معارف اسلامی.
۲۹. عمیدی، ثامر هاشم حبیب (۱۳۸۷). **در انتظار ققنوس کاوشی در قلمرو موعودشناسی و مهدی باوری**، مترجم: عزیزاده، مهدی، تهران، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه، مرکز انتشارات.
۳۰. غلامعلی، مهدی (بهار و تابستان ۱۳۸۶). «**درآمدی بر غیبت نگاری**»، دو فصلنامه علمی- تخصصی حدیث اندیشه، شماره ۳.
۳۱. _____ (پاییز ۱۳۸۸). **بن مایه های غیبت امام عصر** عجل الله تعالی فرجه الشریف **در روایات**، مجله علوم حدیث، سال چهارم شماره ۵۳.

۳۲. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ق). *العین*، قم، دارالهجره.
۳۳. فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴ق). *المصباح المنیر*، قم، دارالهجره.
۳۴. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). *الکافی*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۳۵. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۴ق). *مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول* علیه السلام، تهران، دارالکتب الإسلامیة.
۳۶. _____ (۱۴۱۴ق). *بحار الانوار*، ۱۱۰ جلد، بیروت، مؤسسة الوفاء.
۳۷. مفید، محمد بن محمد (۱۳۸۷). *ده انتقاد و پاسخ پیرامون غیبت امام مهدی* عجل الله تعالی فرجه الشریف، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۳۸. نجاشی، احمد بن علی (۱۳۶۵ق). *رجال النجاشی*، قم، مؤسسه النشر الاسلامی.
۳۹. نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۷ق). *الغیبة*، تهران، مکتبه الصدوق.
۴۰. نقی پور، طیبه، سلیمان، خدامراد (پاییز ۱۳۹۲). *بازخوانی عوامل پیدایش و انحطاط انشعابات انحرافی شیعه در غیبت صغرا*، انتظار موعود، شماره ۴۲، (ص ۱۲۷ تا ۱۴۶).

